

Тетяна КІЗИМА

*доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, tetyana.kizyma68@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9732-9907*

Зоряна ЛОБОДИНА

*доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, zoryanatyuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8536-1440*

Володимир ГОРИН

*доктор економічних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, v.horun@wupn.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6048-8330*

Андрій КІЗИМА

*кандидат економічних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, kizyma66@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9160-0316*

ПОВЕДІНКОВІ ФІНАНСИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ В УКРАЇНІ

Вступ. У сучасних умовах демократизації українського суспільства та реформи фінансової децентралізації значно актуалізувалися проблеми, пов'язані із підвищенням ефективності взаємодії громадянського суспільства й органів публічної влади, насамперед, у контексті модернізації управління публічними фінансами в Україні. Тож розвиток методологічних засад дослідження сфери публічних фінансів за допомогою новітніх підходів є вкрай затребуваним у нинішніх вітчизняних реаліях. Одним із таких підходів є застосування основних принципів та ефектів теорії поведінкових фінансів в обґрунтуванні й тлумаченні фінансових процесів та явищ, що відбуваються у публічному секторі національної економіки, позаяк поведінка усіх суб'єктів сфери публічних фінансів перебуває в координатах політології, психології, етики, державознавства тощо, що найбільш яскраво виявляється, передусім, у бюджетному процесі. Проте в Україні означений напрям наукових досліджень потребує активного розвитку, що і зумовлює актуальність теми наукового дослідження.

Мета – обґрунтувати методологічні засади дослідження сфери публічних фінансів в Україні крізь призму концепції поведінкових фінансів.

Результати. У статті з позиції поведінкового підходу розглянуто основні аспекти функціонування публічних фінансів в Україні. На основі дослідження наявних точок зору

сформовано теоретичний підхід до трактування сутності публічних фінансів, виявлено основні проблеми взаємодії громадян і органів публічної влади в контексті управління публічними фінансами й запропоновано напрями їх вирішення з урахуванням напрацювань теорії поведінкових фінансів.

Висновки. Ідентифікація ключових ознак та найважливіших проблем функціонування публічних фінансів в Україні, а також аналіз впливу основних ефектів поведінкових фінансів (зокрема, “ефекту фреймінгу”, “ефекту соціального впливу”, “ефекту підштовхування”, “ефекту консерватизму”, “ефекту капкана”) уможливили обґрунтування векторів удосконалення управління публічними фінансами у контексті посилення взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в Україні.

Ключові слова: публічні фінанси, органи публічної влади, поведінкові фінанси, ефекти поведінкових фінансів, раціональна та ірраціональна фінансова поведінка.

Бібл.: 23.

Tetiana KIZYMA

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
tetyana.kizyama68@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9732-9907

Zoriana LOBODINA

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
zoryanamyk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8536-1440

Volodymyr HORYN

Dr. Sc. (Economics), Assoc. Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
v.horyn@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6048-8330

Andrii KIZYMA

Ph. D. (Economics), Assoc. Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
kizyama66@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9160-0316

BEHAVIORAL FINANCE AS A METHODOLOGICAL CONCEPT OF PUBLIC FINANCE RESEARCH IN UKRAINE

Introduction. Under the modern conditions of the Ukrainian society democratization and the reform of financial decentralization, the problems associated with increasing the effectiveness of the interaction of civil society and public authorities, primarily in the context of the modernization of public finance management in Ukraine, have been significantly updated. Therefore, the development of the methodological foundations of research in the field of public finance with the help of the latest approaches is highly demanded in the current domestic realities. One of such approaches is the application of the main principles and effects of the theory of behavioural finance in justification and interpretation of financial processes and phenomena occurring in the public sector of the national economy, since behaviour of all subjects of the public finance sphere is in the coordinates of political science, psychology, ethics, political science, etc., which is most clearly manifested primarily in the budget process. However, in Ukraine, the specified

direction of scientific research needs active development, which determines the relevance of the scientific research topic.

The purpose of the article is to substantiate the methodological foundations of research in the field of public finance in Ukraine through the prism of the concept of behavioural finance.

Results. The article considers the main aspects of the functioning public finance in Ukraine from the standpoint of behavioural approach. Based on the study of existing points of view, theoretical approach to interpretation of the essence of public finance was formed, the main problems of interaction between citizens and public authorities in the context of public finance management were identified, and directions for their solution were proposed, taking into account the developments of the behavioural finance theory.

Conclusions. The identification of key features and the most important problems of public finance functioning in Ukraine, as well as the analysis of the impact of the main effects of behavioural finance (in particular, the “framing effect”, “social influence effect”, “pushing effect”, “conservatism effect”, “trap effect”) made it possible substantiation of vectors for improving public finance management in the context of strengthening interaction between civil society and public authorities in Ukraine.

Keywords: public finance, public authorities, behavioural finance, behavioural finance effects, rational and irrational financial behaviour.

JEL Classification: B40; D10; D70; D80; E69; H10; H30; H40; H72.

Постановка проблеми. У процесі поглиблення демократичних засад розвитку українського суспільства надзвичайної ваги набувають питання, пов'язані із формуванням та використанням фінансових ресурсів публічного сектору національної економіки. А зважаючи на те, що ефективна система управління публічними фінансами здійснює вагомий вплив на забезпечення стабільності фінансової системи країни та гарантування її фінансової безпеки, можемо стверджувати, що проблеми формування методологічного базису дослідження сфери публічних фінансів в Україні за допомогою новітніх методик та підходів є надзвичайно затребуваними в сучасних умовах.

Водночас проблеми осмислення ролі поведінкових фінансів у системі взаємодії громадянського суспільства і органів публічної влади теж є доволі актуальними, особливо зважаючи на процеси фінансової децентралізації, що тривають нині в Укра-

їні. І хоча поведінкові фінанси – відносно новий напрямок наукових досліджень (який базується на міждисциплінарному підході до обґрунтування причин, закономірностей та наслідків прийняття рішень у сфері фінансів під впливом різного роду поведінкових упереджень й ефектів), проте він є доволі цікавим і перспективним, адже науковці (передусім, західні) будь-яку економічну категорію досліджують як з позиції ринку, так і обов'язково з позиції поведінки конкретних людей – економічних агентів. Тож переконані, що саме застосування концепції поведінкових фінансів дає можливість досліджувати, обґрунтовувати і тлумачити сучасні фінансові процеси та явища, що відбуваються у публічній сфері, з позиції не завжди раціональної (а інколи – абсолютно ірраціональної) поведінки різноманітних суб'єктів фінансових відносин.

Безперечно, українські науковці використовують напрацювання теорії поведінкових

фінансів у своїх наукових дослідженнях, однак стосуються такі дослідження (за невеликим винятком) здебільшого фінансів домогосподарств або ж фінансового ринку, рідше – фірм. Тож наукові розвідки стосовно доцільності і необхідності використання основних доміант теорії поведінкових фінансів у дослідженні публічного сектору національної економіки є вкрай своєчасними та актуальними у нинішніх вітчизняних реаліях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем формування та розвитку публічних фінансів зробили знані українські і зарубіжні науковці: В. Андрущенко [1; 2], С. Бардаш [3], Ш. Бланкарт, С. Бойко, Т. Боднарук [4], Дж. Б'юкенен [5], І. Волохова, О. Длугопольський [6], С. Дяченко [7], С. Корецька [8], В. Кравченко, Т. Куценко, І. Луніна [4; 9], П. Масгрейв [10], Р. Масгрейв [10], О. Молдован, А. Нечай [11], В. Опарін [12], Н. Пришва [13], В. Федосов [12], Л. Фокша, А. Хомутенко, П. Юхименко [12].

З-поміж активних дослідників проблематики поведінкової економіки загалом та поведінкових фінансів зокрема доцільно виокремити Д. Акерлофа, Л. Беновську, А. Буряченка [14], Г. Возняк [15; 16], Б. Карпінського [17], Д. Канемана, Т. Качур [18], К. Левченко [14], П. Нікіфорова [18], К. Санстейна [20], С. Солодухіна [19], Р. Талера [20], А. Тверські, Л. Фестінгера, Є. Шайтанову [19], Х. Шефріна, Р. Шіллера.

Водночас, позитивно оцінюючи напруження учених, зазначимо, що виклики, які постали перед сучасною вітчизняною фінансовою наукою і практикою, потребують чіткої ідентифікації поняття публічних фінансів та актуалізують не лише доцільність, а й необхідність використання поведінкового підходу у дослідженні сфери публічних фінансів в Україні.

Метою статті є обґрунтування методологічних засад дослідження сфери публіч-

них фінансів в Україні крізь призму теорії поведінкових фінансів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж останніх років значного поширення у вітчизняній фінансовій науці і практиці набула дефініція “публічні фінанси”, чому сприяв стрімкий розвиток децентралізаційних процесів на теренах України. Проте і донині в українській фінансовій науці практично відсутнє чітке й однозначне трактування цього терміна та ідентифікація його складових. Тож обґрунтуємо власне бачення означених питань.

Зазначимо, що термін “публічний” найбільш часто застосовується у контексті відкритості й доступності будь-яких процесів та явищ (скажімо, публічний захист наукової роботи) та належності чого-небудь усім (скажімо, публічна бібліотека; “публіка” – “люди, народ, товариство” [21, с. 1187]). До того ж, автори наукового видання “Публічні фінанси: теорія і практика” Р. Масгрейв і П. Масгрейв [10] термін “публічний” у поєднанні із категорією “фінанси” пов’язують, насамперед, із поняттями суверенітету і влади. Тож переконані, що для формування наукових підходів до дослідження дефініції “публічні фінанси” слід виходити саме із цих міркувань.

Так, вітчизняна дослідниця правових аспектів публічних фінансів Н. Пришва трактує їх як “сукупність суспільних економічних відносин, які спрямовані на формування, розподіл і використання публічних фондів, необхідних для безперерйного функціонування як держави загалом, так і її територіальних утворень, задоволення публічного інтересу” [13, с. 22], виокремлюючи з-поміж ключових ознак публічних фінансів їх чітке підпорядкування публічним інтересам, пріоритетність публічних видатків над публічними доходами, а також примусову участь у публічних фінансових відносинах усіх членів суспільства.

С. Корецька стверджує, що “державні фінанси в сукупності з місцевими (муниципальними) та іншими публічними фондами утворюють публічні фінанси” [8, с. 26], наголошуючи при цьому, що “незважаючи на відносну самостійність державних й місцевих фінансів в межах держави, публічні фінанси – це єдина категорія, що підтверджується унітарним устроєм держави; єдністю грошової системи, економічної фінансової та митної політики; єдністю державної та місцевої систем управління та регулювання фінансово-кредитної системи” [8, с. 26]. Принагідно зазначимо, що, на наш погляд, не зовсім правомірним у наведеному визначенні є ототожнення понять “фінанси” і “фонди”, які мають дещо різне змістове наповнення.

Український науковець С. Бардаш вважає, що “публічні фінанси – це суспільно-економічні відносини, які виникають у процесі утворення, розподілу (перерозподілу) і використання публічних фондів грошових коштів, пов’язаних із задоволенням усіх видів публічного інтересу та регулюються шляхом установлення імперативних приписів держави або органів місцевого самоврядування, які поширюються на учасників відносин у сфері господарювання усіх форм власності” [3, с. 36]. На наш погляд, “імперативні приписи” поширюються не лише “на учасників відносин у сфері господарювання усіх форм власності”, а й на домогосподарства також.

Вітчизняні учені В. Опарін, В. Федосов і П. Юхименко структурно пропонують розглядати публічні фінанси у широкому розумінні (як “фінансову діяльність усіх різновидів публічних союзів – держави, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, а на глобальному рівні також міжнародних організацій і фінансових інституцій” [12, с. 125]) та вузькому розумінні (із зарахуванням до публічних фінансів “державних і місцевих фінансів, в організації ко-

трих, незважаючи на їх взаємопов’язаність, мають домінувати принципи автономності та незалежності” [12, с. 125]). Принагідно зазначимо, що фінанси громадських організацій, а також підприємств державної і комунальної форм власності (що входять до складу державних і місцевих фінансів) зараховувати до сфери публічних фінансів не вважаємо доцільним, позаяк у діяльності державних і місцевих органів влади та господарюючих суб’єктів (до яких належать й підприємства державної або комунальної форми власності та громадські організації) існують принципові відмінності, “які полягають у різних цілях діяльності суб’єктів владних повноважень і суб’єктів господарювання, а також у різних засадах отримання ними доходів” [9, с. 34]. Так, “діяльність суб’єктів господарювання не пов’язана з виконанням функцій публічної влади та спрямована на випуск і реалізацію товарів та послуг на ринкових засадах, тоді як діяльність суб’єктів владних повноважень (органів влади різних рівнів) повинна забезпечувати суспільство товарами й послугами на неринковій основі за рахунок податків та інших обов’язкових платежів” [9, с. 34]. Спірним є також і віднесення до публічних фінансів “фінансової діяльності ... міжнародних організацій і фінансових інституцій”, адже нерідко така діяльність передбачає класичний комерційний (і не лише) інтерес.

Український дослідник О. Длугопольський переконаний, що “публічні фінанси є основою суспільного сектору та охоплюють доходи й видатки центрального та місцевих урядів, фондів обов’язкового соціального страхування і структурні взаємозв’язки між ними” [6, с. 12]. Тобто, у цьому визначенні автор трактує публічні фінанси з позиції їх основних складових (державний і місцеві бюджети та фонди обов’язкового соціального страхування).

А. Нечай з позиції права пропонує під терміном “публічні фінанси” розуміти “суспільні правовідносини, які пов’язані із задоволенням усіх видів публічного інтересу та виникають у процесі утворення, управління, розподілу (перерозподілу) й використання публічних фондів коштів” [11, с. 12]. При цьому зазначимо, що згідно з Законом України “Про відкритість використання публічних коштів” від 11 лютого 2015 року № 183-VIII, публічні кошти – це “кошти державного бюджету (крім таємних видатків), бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Національного банку України, державних банків, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування, а також кошти суб’єктів господарювання державної і комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності” [22].

На нашу думку, найбільш чітким і логічно витриманим є визначення І. Луніної і Т. Бондарук, які вважають, що “публічні фінанси – це сукупність економічних відносин щодо формування доходів і здійснення витрат, спрямованих на виконання функцій органів загального державного управління на центральному, регіональному та місцевому рівнях” [9, с. 381; 4, с. 38].

Таким чином, можемо стверджувати, що вітчизняні науковці при визначенні поняття “публічні фінанси” враховують, насамперед, такі його найвагоміші критерії як: рівні владних повноважень (державний, місцевий), складові елементи (державний бюджет (державні фінанси), місцеві бюджети (місцеві фінанси), бюджети фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування), а також публічність (“публічні фонди”, “публічний інтерес”, “публічні союзи”), тобто прозорість і відкритість функціонування.

І хоча, як зазначає І. Луніна, “головним критерієм виокремлення публічних фінансів є їх призначення для фінансування діяльності органів влади різних рівнів” [9, с. 381], все ж вважаємо, що задоволення публічного інтересу як “певної сукупності приватних інтересів” [23] теж має перебувати у пріоритеті публічних фінансів.

Вважаємо за необхідне наголосити, що в економічній літературі поняття “публічні фінанси” нерідко ототожнюють із поняттям “суспільні фінанси”, що, на нашу думку, не є правомірним, позаяк “суспільні фінанси охоплюють усі економічні відносини країни, результатом яких є рух частини фінансових ресурсів, спрямованих на задоволення і суспільного, і індивідуального інтересів. Окремою частиною таких відносин, котрі мають імперативний характер, є публічні фінанси” [7, с. 60].

Відтак, беручи до уваги напрацювання українських учених та враховуючи сучасні вітчизняні реалії, під публічними фінансами пропонуємо розуміти сукупність економічних відносин імперативного характеру, пов’язаних із формуванням, розподілом і використанням публічних фондів державних і місцевих органів влади з метою забезпечення якнайповнішої реалізації їхніх функцій та максимального задоволення публічного інтересу. При цьому під публічним інтересом ми розуміємо “важливі для значної кількості фізичних і юридичних осіб потреби, які, відповідно до законодавчо встановленої компетенції, забезпечуються суб’єктами публічної адміністрації” [23].

Безумовно, негативні наслідки впливу коронавірусної інфекції на сучасні економічні процеси, а також початок повномасштабної військової агресії РФ проти України спричинили низку деструктивних тенденцій у фінансовій системі України загалом і сфері публічних фінансів зокрема. А відсутність чітких перспектив відновлення української

економіки унеможливила формування надійного фінансового базису для розвитку сфери публічних фінансів в Україні. Поряд з цим, численні експертні дослідження та прогнози міжнародних організацій вказують на невідворотність змін у системі публічних фінансів України, яка, з одного боку, змушена долати сучасні виклики уже звичними, традиційними методами, а з іншого – у неї з'являються нові можливості для забезпечення економічного зростання за допомогою новаційних, нетрадиційних підходів.

На наш погляд, це актуалізує застосування базових принципів поведінкових фінансів (концепції, що поєднує у собі поведінкові й когнітивні теорії із традиційним підходом до фінансів) до вирішення нагальних проблем розвитку публічного сектору економіки, позаяк відновлювати економічне зростання Української держави класичними методами стає дедалі важче. Вважаємо, що саме поведінкові фінанси доволі чітко обґрунтовують причини невідповідності класичної теорії, заснованої на раціональності, з одного боку, та реальної фінансової практики – з іншого.

Відтак неможливість пояснити окремі фінансові явища та процеси з позиції класичної економічної теорії все частіше спонукає дослідників до пошуку взаємозв'язку між сучасною економічною наукою та психологією. Тож і не дивно, що сьогодні науковці все частіше починають аналізувати саме психологічні особливості ірраціональної поведінки окремих людей та навіть й суспільств. Причому важливим досягненням концепції поведінкових фінансів стало визнання того факту, що у сфері фінансів особа приймає рішення під впливом установлених у тому чи іншому середовищі стереотипів, упереджених думок та звичайних людських емоцій.

Безперечно, успішність проведення будь-яких реформ (зокрема і у сфері пу-

блічних фінансів) напряму залежить від стратегічного вектору розвитку суспільства, який нині значною мірою базується на засадах людиноцентризму (а відтак, і чіткому усвідомленні ролі окремої особи як важливого суб'єкта прийняття фінансових рішень та виразника індивідуальних і суспільних інтересів), що "проповідує абсолютну цінність особистості, ставить благо, права і свободи людини у центр державної діяльності" [2, с. 3]. Тому твердження про те, що фінансовою наукою мають досліджуватися "не абстрактні категорії чи знеособлені відносини, а діючі особи фіскально-бюджетних операцій (виборці, податкоплатники, законодавці, державні службовці, реципієнти соціальних допомог та ін.) як носії певних інтересів, а також творці науково-теоретичних уявлень і практичних знань про фінанси" [1, с. 3], набуває надзвичайної гостроти та актуальності у нинішніх вітчизняних реаліях. Адже переконані, що кожен громадянин є безпосереднім і надзвичайно важливим суб'єктом сучасної фінансової системи, котрий своїми активними діями впливає на її подальший розвиток і вдосконалення.

Принагідно зазначимо, що у сучасній фінансовій науці домінуючими є два основних підходи до дослідження фінансових процесів та явищ: позитивний і нормативний. І якщо метою позитивного підходу є дослідження наявних реалій за допомогою експериментів та економетричних методів, то у нормативному дослідженні більша частина аргументації має соціологічний, морально-етичний характер, який властивий і поведінковим фінансам зокрема. При цьому вважаємо, що у процесі дослідження публічних фінансів однаково корисними є і позитивний, і нормативний підходи до аналізу фінансових явищ і процесів. Скажімо, з-поміж трьох основних концептів "теоретичного каркасу публічних фінансів (теорії

суспільних благ; теорії фіскального обміну; теорії суспільного вибору)” [18, с. 39], на думку П. Нікіфорова і Т. Качур, “ідеалістичні підходи у дослідженнях публічних фінансів виявляють себе в ролі морально-етичних критеріїв фінансових явищ і процесів, а ще як мотивація стану суспільних фінансів – і це реалізується в теорії суспільного вибору; матеріалістичний дискурс у розумінні публічних фінансів базується на інтересі, на вигодах: фіскальних – для державних структур (реалізуються в теорії фіскального обміну), споживчо-перерозподільних – для споживачів бюджетних ресурсів, наприклад, суб’єктів системи соціальних допомог (реалізуються в теорії суспільних благ і в теорії фіскального обміну)” [18, с. 39].

Слід наголосити, що у сучасних умовах розвитку децентралізаційних процесів в Україні потребують системного вирішення питання зваженого, оптимального розподілу прав та обов’язків не лише між рівнями місцевої влади, але й між державою і суспільством загалом. А позаяк одним із домінуючих пріоритетів для органів публічної влади є взаємодія із громадянським суспільством шляхом максимального задоволення потреб та інтересів громадян, то у нинішніх реаліях значно актуалізуються проблеми, пов’язані із реалізацією невідкладних заходів, що сприятимуть трансформації членів українського суспільства або ж окремої громади в активних учасників бюджетного процесу.

Важливою складовою теорії публічних фінансів є ті компоненти фінансового знання, які пов’язані із бюджетним процесом, податковою системою та іншими процедурами прийняття фінансових рішень, у яких тісно поєднані, окрім фінансів, елементи філософії, права, моралі, етики, політики тощо. Тож не дивно, що саме за умов представницької демократії парламенти нерідко схвалюють такі соціальні програми, які

радше вдовольняють певні популістські амбіції чи відповідають певним політичним гаслам, аніж об’єктивним потребам суспільства чи реальним можливостям національної економіки. З цього приводу у науковій праці “Межі свободи: між анархією і Левіафаном” [5] лауреат Нобелівської премії Дж. Б’юкенен слушно зауважує, що держава, безумовно, здатна творити суспільне благо, однак за певних умов, масштабів і характеру своєї діяльності вона може ставати і джерелом антиблага, породжуючи такі негативні зовнішні ефекти, як корупція, бюрократизм, неефективність, марнотратство тощо.

Безумовно, вагомою передумовою сталого соціально-економічного зростання є ефективне функціонування системи управління публічними фінансами, базовим елементом якої є технології бюджетування. А одним із новаційних інструментів залучення громадян до бюджетного процесу (передусім, на місцевому рівні) є бюджет участі.

Вважаємо, що саме за допомогою базових принципів та ефектів, сформованих концепцією поведінкових фінансів, можна пояснити та активізувати участь членів територіальних громад у партиципаторному бюджетуванні, характерною особливістю котрого є створення необхідних умов та надання можливості членам громади активно дискутувати, обговорювати назрілі фінансові проблеми й ухвалювати спільні фінансові рішення. А оскільки під поведінкою, насамперед, розуміють “видимі прояви вчинків (усвідомлений набір дій, рефлексій, реакцій на середовище – певну узгоджену та послідовно-проявну відповідь на подразники, що зачіпають інтереси інших людей, суспільства загалом), які можна спостерігати” [17, с. 284], то можемо стверджувати, що саме громадяни окремих територій – важливі суб’єкти сфери публічних фінансів – з властивими їм особистими потребами та

інтересами є ядром поведінкової економіки загалом та поведінкових фінансів зокрема.

Зазначимо, що велику роль у активізації залучення громадян до участі у бюджетному процесі відіграє фактор довіри, позаяк нині довіра поступово переходить із категорії соціальної у категорію економічну, і рівень довіри населення до органів публічної влади усе частіше вимірюється не якимись абстрактними поняттями, а конкретними фінансовими показниками. Тож переконані, що вагомою домінантою державної фінансової політики в Україні має стати формування так званого “довірчого клімату” між громадянським суспільством і органами влади.

І у цьому процесі неабияку роль, на наше переконання, відіграють особисті якості державних або ж місцевих управлінців та політичних лідерів (або так званих “лідерів думок”), адже саме вони приймають найважливіші рішення у сфері публічних фінансів. І саме етичні принципи сьогодні активно беруть до уваги вітчизняні та зарубіжні учені-економісти у процесі проведення наукових досліджень. Скажімо, відомий “етичний імператив Канта” (згідно з яким усі учасники сфери публічних фінансів мають поводитися таким чином, щоб їхня поведінка могла слугувати чітким моральним правилом для інших) став важливою компонентою теорії суспільного вибору Дж. Б'юкенена.

На нашу думку, фактор довіри доволі яскраво виявляється зокрема і підчас сплати населенням податків до державного чи місцевого бюджетів, позаяк не зовсім чесна поведінка окремих посадових осіб (яка виявляється, насамперед, у їх незаконному збагаченні) та доволі висока інертність переважної частини українського суспільства стосовно вищенаведених фактів продукують негативні поведінкові ефекти, коли певні спільноти людей намагаються відсто-

ювати та реалізовувати власні інтереси на шкоду інтересам інших осіб. До того ж, з позиції поведінкових фінансів у сучасних умовах зберігається велика вірогідність впливу так званих “лідерів думок” або “архітекторів вибору” з кола посадових осіб органів публічної влади або вітчизняних бізнес-еліт, котрі можуть маніпулювати думкою громадян і приймати фінансові рішення, не завжди вигідні для суспільства, проте, безумовно, вигідні для них. І навпаки, якщо влада працює на благо своїх громадян, й усі члени суспільства це усвідомлюють, то вони тоді з більшою відповідальністю ставитимуться до сплати податків у державний чи місцевий бюджети (яку Б. Карпінський справедливо вважає “кількісним вимірником фактичного державотворчого патріотизму нації” [17, с. 286]), розуміючи власну відповідальність за обсяги і якість фінансування отримуваних суспільством благ та демонструючи таким чином свій державотворчий патріотизм.

Тож, безперечно, завоювати довіру громадянського суспільства до владних структур можливо лише за умови прозорого і раціонального розподілу ресурсів державного і місцевих бюджетів та цільового і прозорого використання сплачуваних населенням податків і обов'язкових платежів. Переконані, що лише за таких умов громадянське суспільство буде з повагою і, що найголовніше, довірою та розумінням ставитися до дій державної чи місцевої влади стосовно збільшення видатків, а відтак зростання податкових надходжень до відповідних бюджетів.

Принагідно зазначимо, що практика проведення фінансової децентралізації в Україні виявила проблему, пов'язану із неготовністю керівництва територіальних громад освоювати значні обсяги фінансових ресурсів, які почали надходити у місцеві бюджети, передусім, через страх чи неба-

жання брати на себе повну відповідальність за формування і реалізацію програм розвитку територій. З позиції поведінкових фінансів таку ситуацію в Україні частково можна пояснити тим, що таке важливе джерело наповнення місцевих бюджетів, як податок на доходи фізичних осіб, сплачується за місцем реєстрації, а не за місцем фактичного перебування платника цього податку, а також тим, що активні міграційні процеси, спричинені активізацією бойових дій на сході та півдні країни, призвели до концентрації у великих містах внутрішньо переміщених осіб – численних отримувачів соціальних допомог і пільг.

Слід акцентувати, що, з точки зору поведінкових фінансів у несприятливих економічних і політичних умовах, а також за відсутності достовірної й об'єктивної інформації щодо діяльності владних структур, фінансова поведінка громадян, ймовірно, не завжди буде раціональною. У зазначеному аспекті вагомий вплив на залучення громадськості до участі у бюджетному процесі має так званий “ефект фреймінгу”, згідно з яким неабияку роль у прийнятті рішень відіграє спосіб подачі інформації, зокрема і фінансової. Тобто, великий вплив на прийняття того чи іншого рішення чинить безпосередньо сам контекст, у якому цю інформацію подано (скажімо, у позитивному чи негативному контексті, або ж як програш чи виграш тощо). Переконані, що означений ефект є доволі важливим в аспекті організації управлінської діяльності як на рівні держави, так і безпосередньо у територіальних громадах України, позаяк він сприяє забезпеченню позитивних результатів взаємодії між органами публічної влади та громадянами.

Вважаємо за необхідне акцентувати, що у сучасних вітчизняних реаліях ми спостерігаємо також і дію так званого “ефекту консерватизму”, який “виявляється у надто

повільній зміні людиною власних переконань під впливом нової інформації. На рівні регіонального управління це виявляється в існуванні певних стереотипів щодо окремих об'єктів, процесів, управлінських практик тощо, які складно зламати” [15, с. 75].

Відтак достовірність інформації, контролю оперує громадянське суспільство, а також прозорість діяльності і підзвітність державної і місцевої влади своїм виборцям та належний рівень фінансової грамотності населення, думкою або емоціями якого владі важче маніпулювати, набувають все більшої ваги у сучасних умовах. Тож ми абсолютно переконані у тому, що ефективність бюджетного процесу напряму залежить від рівня фінансової (зокрема й податкової) культури громадян та їх усвідомленої фінансової поведінки у контексті активної залученості до формування відповідних рішень у сфері публічних фінансів.

На нашу думку, з позиції поведінкових фінансів дуже важливим у розвитку публічних фінансів загалом та партиципаторного бюджетування зокрема є використання “ефекту соціального впливу”, згідно з яким інформація про фінансові рішення чи фінансову поведінку однієї соціальної групи впливає на прийняття аналогічних рішень чи формування аналогічної поведінки в іншій соціальній групі. Скажімо, вищезначений ефект можна вдало застосовувати щодо популяризації у своїй громаді успішних проектів чи рішень сусідніх територіальних громад за допомогою детального аналізу показників свого місцевого бюджету із такими ж показниками бюджетів інших територіальних громад та формування векторів підвищення фінансової спроможності своєї громади.

У контексті тематики нашого дослідження також важливо акцентувати, що при формуванні державної або ж регіональної фінансової політики слід врахо-

увати і дію так званого “ефекту капкана”, який виявляється у тому, що особа (у тому числі й публічна), затративши відповідні зусилля та час на реалізацію певної програми чи проєкту, у випадку погіршення майбутніх перспектив цієї програми чи проєкту все ж продовжує здійснювати їх реалізацію заради порятунку первинно затрачених зусиль. Означений ефект на практиці знаходить свій прояв у реалізації органами публічної влади завідомо неприбуткових проєктів чи програм або ж зростанні частки нерентабельних підприємств на території того чи іншого регіону. Відтак переконані, що громадськість нині має усі передумови для того, щоб контролювати означені вище процеси та не допускати неефективного використання публічних коштів.

Зростанню рівня фінансової (зокрема і бюджетної та податкової) культури громадян, з точки зору поведінкових фінансів, сприятиме і так званий “ефект підштовхування”, сформульований лауреатом Нобелівської премії 2017 р. Р. Талером у співпраці з К. Санстейном К. [20], сутність котрого полягає у тому, що за допомогою певного сприяння і негласних вказівок можна відповідним чином впливати на процес прийняття групових чи індивідуальних рішень, зокрема і фінансових. Іншими словами, “несуттєво змінюючи формулювання вимоги, можна впливати на людську поведінку, тобто, застосувавши засоби “підштовхування”, можна скоригувати поведінку людини в потрібному напрямку, а отже, досягнути бажаного результату. Якщо державні інститути використовують такі технології у своїх цілях, то таке явище заведено трактувати як “лібертаріанський патерналізм” – визнання законним впливу “архітекторів вибору” на поведінку людей так, щоб не обмежити їхню свободу у прийнятті рішень, але разом з тим скерувати їх дії у потрібному напрямку” [16, с. 88]. Тобто, заохочуючи громадян

до “самостійної сплати податків із власних доходів без участі податкових агентів” [14, с. 38], органи публічної влади мають створювати і необхідні умови для особистого контролю “ланцюжка створення цінності суспільних благ “мої гроші – податки – державні витрати” [14, с. 38].

Висновки. Безумовно, будь-яка особа, зокрема й публічна, або ж органи публічної влади, як цілісний економічний “організм” загалом, хоча і намагаються поводитися раціонально, проте не завжди демонструють таку раціональність через вплив на цей процес низки факторів. Відтак, знаючи “основні причини нераціональної поведінки економічних агентів, подібні ситуації можна передбачити й контролювати, а отже, й уникнути негативних наслідків такої поведінки” [19, с. 129].

Саме тому переконані, що активне використання напрацювань концепції поведінкових фінансів у сфері публічних фінансів є не лише доцільним, а й вкрай необхідним та своєчасним у нинішніх вітчизняних реаліях. Це обумовлено тим, що “по-перше, управління будь-яким об’єктом ... економіки здійснює людина з присутнім їй фактором суб’єктивізму. Навіть якщо суб’єкт прийняття рішення є професіоналом у своїй справі, йому притаманно припускатися помилок. По-друге, організація, підприємство, орган влади – це колектив, що складається з людей, причому ці люди мають абсолютно різні мотиви до дії” [16, с. 89]. Також кожен із вищенаведених суб’єктів є окремим своєрідним цілісним “організмом”, поведінку котрого теж успішно можна відстежувати. До того ж, основні ефекти і принципи теорії поведінкових фінансів дають змогу, враховуючи низку психологічних моментів, більш реалістично аналізувати поведінку громадян як важливих суб’єктів “державотворчого патріотизму нації” [17] (тобто свідомих платників подат-

ків до державного чи місцевих бюджетів) й активних учасників бюджетного процесу, передусім, на місцевому рівні.

Відтак вважаємо, що за допомогою використання ефектів поведінкових фінансів можна суттєво активізувати участь громадськості в управлінні публічними фінансами в Україні. Тож розуміння базових засад поведінкових фінансів допомагає державі, органам місцевого самоврядування та громадянам робити свідомий вибір і приймати зважені фінансові рішення. А завдяки збалансуванню інтересів публічної влади та громадян України можна уникнути багатьох конфліктів як на державному, так і місцевому рівнях.

Список використаних джерел

- Андрущенко В. Л. Орієнтири вітчизняної фінансової думки. *Фінанси України*. 2000. № 4. С. 3–11.
- Андрущенко В. Л. Соціогуманітарна доктрина Західної фінансової думки. *Фінанси України*. 2000. № 7. С. 3–10.
- Бардаш С. В., Баранюк Ю. Р. *Поняття і склад публічних фінансів як об'єкта державного фінансового аудита*. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 6. Ч. 1. С. 34–36.
- Луніна І. О., Бондарук Т. Г. *Еволюція теорії та наукова концепція публічних фінансів*. *Фінанси України*. 2019. № 8. С. 26–44.
- Buchanan James M. *Limits of liberty: between anarchy and leviathan: coll. works. Vol. 7*. Carmel: Liberty Fund Inc., 2000. 242 p.
- Длугопольський О. В. *Суспільний сектор економіки і публічні фінанси в умовах глобалізаційних змін: автореф. дис. ... ступеня д-ра екон. наук: 08.00.01*. Київ: ДННУ "Академія фінансового управління", 2013. 38 с.
- Дяченко С. А. *Публічні, державні та місцеві фінанси: співвідношення понять*. *Держава та регіони*. 2018. № 4 (64). С. 59–63.
- Корецька С. О. *Аналіз категоріального апарату публічних фінансів. Інвестиції: практика та досвід*. 2011. №19. С. 25–27.
- Луніна І. О. *Публічні фінанси в макроекономічній політиці зростання: монографія*. НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". Київ, 2020. 440 с.
- Musgrave R., Musgrave P. *Public finance in theory and practice*. 5th ed. New York: McGraw-Hill Book Co, 1989. 778 с.
- Нечай А. А. *Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків: монографія*. Чернівці: Рута, 2004. 264 с.
- Опарін В. М., Федосов В. М., Юхименко П. І. *Публічні фінанси: генеза, теоретичні колізії та практична концептуалізація*. *Фінанси України*. 2017. №2. С. 110–128.
- Пришва Н. Ю. *Публічні доходи: поняття та особливості правового регулювання: монографія*. Київ: КНТ, 2008. 200 с.
- Буряченко А. Є., Левченко К. М. *Поведінкова економіка та децентралізація бюджетної системи*. *Фінанси України*. 2019. № 9. С. 27–41.
- Возняк Г. В., Беновська Л. Я. *Обґрунтування поведінкових закономірностей прийняття рішень суб'єктами фінансово-економічних відносин на регіональному рівні*. *Регіональна економіка*. 2021. № 1. С. 72–80.
- Фінансові детермінанти економічного зростання регіонів і територіальних громад України в координатах поведінкової економіки: наукова доповідь. НАН України. ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України"; наук. ред. Г.В. Возняк. Львів, 2021. 127 с.
- Карпінський Б. А. *Поведінкові фінанси як ефективний базис відображення раціональності й ірраціональності фінансових рішень у системі державотворчого патріотизму нації*. *БізнесІнформ*. 2020. № 6. С. 282–290.
- Нікіфоров П. О., Качур Т. І. *Реалізація концепції поведінкових фінансів у дослідженнях трансформації сфери публічних фінансів*. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*. 2021. Вип. 830. С. 37–44.

19. Солодухін С. В., Шайтанова Є. С. Сучасні підходи до аналізу впливу поведінкових факторів в управлінні економічними об'єктами. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 15. Ч. 2. С. 129–132.

20. Талер Р., Санстейн К. Поштовх. Як допомогти людям зробити правильний вибір. Київ : Наш формат, 2017. 312 с.

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2007. 1736 с.

22. Про відкритість використання публічних коштів. Закон України від 11 лютого 2015 року № 183-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text>

23. Студенніков С. Велика палата ВС визначила, що таке “публічний інтерес”. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/137267-velika-palata-vs-viznachila-scho-take-publichniy-interes>

References

1. Andrushchenko, V. L. (2000). Oriientyry vitchyznianoï finansovoï dumky [Landmarks of domestic financial opinion]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 4, 3–11 [in Ukrainian].

2. Andrushchenko, V. L. (2000). Sotsiohumanitarna doktryna Zakhidnoi finansovoï dumky [Socio-humanitarian doctrine of Western financial thought]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 7, 3–10 [in Ukrainian].

3. Bardash, S. V., Baraniuk, Yu. R. (2016). Poniattia i sklad publichnykh finansiv yak obiekta derzhavnogo finansovoho audyta [Concept and composition of public finances as an object of state financial audit]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 6 (1), 34–36 [in Ukrainian].

4. Lunina, I. O., Bondaruk, T. H. (2019). Evoliutsiia teorii ta naukova kontseptsiiia publichnykh finansiv [Theory evolution and scientific concept

of public finance]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 8, 26–44 [in Ukrainian].

5. Buchanan, James M. (Ed.). (2000). *Limits of liberty: between anarchy and Leviathan*. Vol. 7. Carmel: Liberty Fund Inc.

6. Dluhopolskyi, O. V. (2013). *Suspilnyi sektor ekonomiky i publichni finansy v umovakh hlobalizatsiinykh zmin [The public sector of the economy and public finance in the conditions of globalization changes]*. (Thesis 08.00.01). Kyiv: DNNU “Academy of Financial Management” [in Ukrainian].

7. Diachenko, S. A. (2018). *Publichni, derzhavni ta mistsevi finansy: spivvidnoshennia poniat [Public, state and local finance: the relationship of concepts]*. *Derzhava ta rehiony – State and Regions*, 4 (64), 59-63 [in Ukrainian].

8. Koretska, S. O. (2011). *Analiz katehorialnoho aparatu publichnykh finansiv [Analysis of the categorical apparatus of public finances]*. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 19, 25–27 [in Ukrainian].

9. Lunina, I. O. (2020). *Publichni finansy v makroekonomichnii politytsi zrostannia [Public finances in the macroeconomic policy of growth]*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

10. Musgrave, R., Musgrave, P. (1989). *Public finance in theory and practice*. New York: McGraw-Hill Book Co.

11. Nechai, A. A. (2004). *Problemy pravovoho rehuliuвання publichnykh finansiv ta publichnykh vydatkiv [Problems of legal regulation of public finances and public expenditures]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].

12. Oparin, V. M., Fedosov, V. M., Yukhymenko, P. I. (2017). *Publichni finansy: geneza, teoretychni kolizii ta praktychna kontseptualizatsiia [Public finance: genesis, theoretical conflicts and practical conceptualization]*. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 2, 110–128 [in Ukrainian].

13. Pryshva, N. Yu. (2008). *Publichni dokhody: poniattia ta osoblyvosti pravovoho rehuliuвання*

[Public revenues: concepts and features of legal regulation]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].

14. Buriachenko, A. Ye., Levchenko, K. M. (2019). Povedinkova ekonomika ta detsentralizatsiia biudzhethnoi systemy [Behavioral economics and decentralization of the budget system]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 9, 27–41 [in Ukrainian].

15. Vozniak, H. V., Benovska, L. Ya. (2021). Obruntuvannia povedinkovykh zakonomirnostei pryiniattia rishen subiektamy finansovo-ekonomichnykh vidnosyn na rehionalnomu rivni [Justification of behavioral patterns of decision-making by subjects of financial and economic relations at the regional level]. *Rehionalna ekonomika – Regional Economy*, 1, 72–80 [in Ukrainian].

16. Finansovi determinanty ekonomichnoho zrostantia rehioniv i terytorialnykh hromad Ukrainy v koordynatakh povedinkovoi ekonomiky [Financial determinants of economic growth of regions and territorial communities of Ukraine in the coordinates of behavioral economics]. (2021). Lviv: DU “Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy” [in Ukrainian].

17. Karpynskyi, B. A. (2020). Povedinkovi finansy yak efektyvnyi bazys vidobrazhennia ratsionalnosti y irratsionalnosti finansovykh rishen u systemi derzhavotvorchoho patriotyzmu natsii [Behavioral finance as an effective basis for reflecting the rationality and irrationality of financial decisions in the system of nation-building patriotism]. *BiznesInform*, 6, 282–290 [in Ukrainian].

18. Nikiforov, P. O., Kachur, T. I. (2021). Realizatsiia kontseptsii povedinkovykh finansiv u doslidzhenniakh transformatsii sfery publichnykh finansiv [Implementation of the concept of behavioral finance in research on the transformation of the sphere of public finance]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu – Scientific Bulletin of Chernivtsi University*, 830, 37–44 [in Ukrainian].

19. Solodukhin, S. V., Shaitanova, Ye. S. (2017). Suchasni pidkhody do analizu vplyvu povedinkovykh faktoriv v upravlinni ekonomichnymi

obiektamy [Modern approaches to the analysis of the influence of behavioral factors in the management of economic objects]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 15 (2), 129–132 [in Ukrainian].

20. Taler, R., Sunstein, C. (2017). Poshtovkh. Yak dopomohty lyudyam zrobyty pravylenny vybir [Push. How to help people make the right choice]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].

21. Busel, V. T. (Ed.). (2007). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF “Perun” [in Ukrainian].

22. Pro vidkrytist vykorystannia publichnykh koshtiv. Zakon Ukrainy vid 11 liutoho 2015 roku No. 183-VIII [About the openness of the use of public funds. Law of Ukraine]. (2015, February, 11). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text>

23. Studennikov, S. Velyka palata VS vyznachyla, shcho take “publichnyi interes” [The Grand Chamber of the Supreme Court defined what “public interest” is]. Available at: <https://sud.ua/ru/news/publication/137267-velika-palata-vs-viznachila-scho-take-publichniy-interes>

Стаття надійшла до редакції 20.09.2022.